

Pionieren en lekepreken

Een praktisch-theologische analyse van de nieuwe missionaire dynamiek in de Nederlandse kerken, met name de Protestantse Kerk in Nederland

Dames en heren,

Precies tien jaar geleden schrijft Jan Jongeneel naar aanleiding van zijn afscheid als hoogleraar missiologie, een artikel in *Kerk en Theologie*, dat overkomt als een *cri de coeur*.¹ Hij observeert dat de aandacht voor 'apostolaat' in het kader van Samen op Weg is gemarginaliseerd en geëlimineerd en vreest dat de tot stand komende Protestantse Kerk in Nederland een 'binnenvetter' wordt, die 'de (godsdienstige en ongodsdienstige) buitenwacht niets meer te zeggen heeft'.² Hij vraagt zich af of de apostolaire, missionaire Geest is uitgeblust en of de gedachte aan bekering nog wel leeft. Het streven om de kerk missionair te maken, kenmerkend voor bijvoorbeeld de generatie theologen als Van Ruler, Hoekendijk, Berkhof en Verkuyl, ziet hij bij de jongste generatie niet terug. Er is een tekort aan missionaire visie en gedrevenheid. Jongeneel wijst erop, dat kerk en theologie alleen dynamiek kennen als ze missionair zijn. Dat houdt bij hem ook evangelieverkondiging in aan mensen die er nooit van hebben gehoord of van kerk en geloof vervreemd zijn geraakt. Voor de theologie impliceert het dat zij *extra muros* relevant dient te zijn.

In hetzelfde nummer reageren Gerrit Immink en Jan Muis. Immink wijst erop dat de plurale, gesecculariseerde, multireligieuze en door de doorwerking van de Verlichting bepaalde context waarin we ons bevinden, ons noodzaakt tot een minder klare, minder zelfbewuste en minder luidruchtige taal dan van de apostolaatstheologie.³ Hij erkent dat de missionaire dimensie, 'verstaan als getuigenis van de openbaring', mede dankzij een verregaande antropologisering van het vakgebied en een sterke aandacht voor de menselijke subjectiviteit, in de praktische theologie zwak doorklinkt. De praktische theologie heeft zich echter wel gericht op de crisis van de kerk, vooral op haar relevantieverlies. Mede om die reden doet zij onderzoek naar de condities voor geloof en kerk in de huidige maatschappelijke en godsdienstige context waarin mensen nog maar weinig affiniteit hebben met kerkelijke taal en praktijken. De praktische theologie onderzoekt hoe het Woord wordt verstaan, hoe geloof en kerk feitelijk in deze context functioneren. Hij merkt wel op dat de doorwerking van Gods aanspraak in de feitelijke praxis te weinig klinkt in de praktisch-theologische reflectie. Dit leidt tot 'theologische bloedarmoede'. In de kerk verzwakt mede hierdoor het missionaire elan. Muis benadrukt dat de kerk nadrukkelijk ook met haar binnenkant bezig zal moeten zijn.⁴ Voorts dat 'het voor moderne en postmoderne mensen haast onmogelijk lijkt geworden om te geloven in God en in Jezus Christus'.⁵ Er is een innerlijke moeite om zich toe te vertrouwen aan 'een God die meer is dan een menselijke verbeelding of constructie'. Ook Muis wijst op de multireligieuze context en dan vooral vanwege de gevolgen voor het beeld dat mensen hebben van godsdienst en kerk. Hij onderstreept ook dat er verschillen bestaan tussen de taak van de landelijke kerk, van de plaatselijke gemeente, de individuele christen en de theologie. In de nieuwe kerkorde van de PKN wordt voluit missionair gedacht. Muis laat vervolgens van de theologische argumentatie van Jongeneel weinig heel. Hij betwijfelt of je de zending van de kerk in de godsleer kunt funderen en acht het onhoudbaar om de zending van de kerk los te maken van de heilsgeschiedenis. Hij verwijt

¹ J.A.B. Jongeneel, 'Christelijke theologie als missionaire theologie', in: *Kerk en Theologie* 55/1, 2004, 42-53.

² Jongeneel, 'Christelijke theologie als missionaire theologie', 45.

³ F.G. Immink, 'Heeft de praktische theologie wel een missionair gehalte?', in: *Kerk en Theologie* 55/1, 2004, 54-60.

⁴ J. Muis, 'De missie van de christelijke theologie', in: *Kerk en Theologie* 55/1, 2004, 61-69, m.n. 61.

⁵ Muis, 'De missie van de theologie', 62.

Jongeneel echter vooral theologische 'argeloosheid' in zijn spreken over bekering als taak van de gemeente. Getuigen is de opdracht van de gemeente, bekering is werk van God. Ook is het naïef om te spreken van bekering van volken. Alleen 'mensen uit alle volken' kunnen leerling van de Heer worden. Het spreken over transformatie van de cultuur in een meer christelijke richting acht Muis hoogst problematisch. Hij wijst ook op een belangrijk onderscheid. De theologie moet zelf niet willen getuigen of aanbidden of tot gemeenschapsvorming te leiden. Geloof en theologie moeten goed uit elkaar worden gehouden: 'De theologie doordenkt de inhoud van het christelijk getuigenis, toetst het aan de Schrift, de traditie, de hedendaagse ervaring en verantwoordt het getuigenis tegenover cultuur en wetenschap'. Deze doordening kan vanuit een missionair perspectief plaatsvinden, maar er is nog een heel rijtje andere thema's en perspectieven. Muis eindigt met te zeggen, dat theologie wél missionaire inspiratie kan geven en zelfs de lof van God in ons kan opwekken: 'Dat hoort tot het beste dat een theoloog kan overkomen.'

Onderzoek naar ecclesiale praktijken

Geloof, kerk en theologie niet door elkaar laten lopen is zowel bij Immink als Muis het springende punt. Ik sluit mij aan bij Immink, dat het in de praktische theologie gaat om onderzoek naar hoe geloof en kerk functioneren in de huidige maatschappelijke en culturele context. In ons onderzoek observeren, analyseren en evalueren wij met gebruikmaking van een veelvoud aan empirische methoden '*practices of faith in socio-cultural networks*'. In een toespitsing van het profiel uit 2012: '*The focus is on new, usually complex and fragmented developments in practices of faith*'. Zelf richt ik mijn aandacht vooral op kerkelijke praktijken, *ecclesial practices*. In het nieuwe tijdschrift *Ecclesial Practices. Journal of Ecclesiology and Ethnography*, waartoe ik twee jaar geleden het initiatief heb genomen, wordt terecht opgemerkt dat empirische methoden niet de volle werkelijkheid van de kerk weergeven en niet onkritisch omhelsd moeten worden. De kerk is uiteindelijk ook, in de woorden van John Webster, '*ektopisch*'. Ze heeft haar plaats in de het handelen van de creatieve en communicatieve God van het evangelie, die ook nu nog in het leven van de kerk werkzaam is. De kerk is, in de woorden van Gerrit de Kruijf, een *creatio Dei*, een *godswonder*. De kerk is, schrijft hij, 'raar en gebrekkig'. Ze is een 'bolwerk van religieuze traditie dat bezig is gesloopt te worden', maar ze wordt 'gebroken én opgebouwd vanuit haar hartsgeheim'(curs. GGdK).⁶ Niettemin, empirisch onderzoek van christelijke geloofsgemeenschappen, van oude en nieuwe kerkplekken, kan kerk, wetenschap en samenleving kennis geven aangaande de ontwikkelingen die plaatsvinden in een wereldwijd uiterst belangrijk en nog altijd groeiend maatschappelijk domein.

Veranderingen in het ecclesiale discours

In dit domein hebben zich de laatste tien jaar in Nederland opmerkelijke veranderingen voorgedaan in het kerkelijke discours. Stond Jongeneel met zijn sombere inschatting van het missionaire elan nog aan de vooravond van de totstandkoming van de PKN, tegenwoordig zijn woorden als 'missionair', 'pionieren' en 'nieuwe vormen van kerk-zijn' in een *wordcloud* van dat discours groot geschreven. Wie het kerkelijke, maar ook het theologische discours *scant* ziet de aanduidingen telkens oplichten, nadrukkelijk ook in niet-evangelicale hoek. Aan het einde van zijn oratie aan de Rijksuniversiteit Groningen op 10 september jl. stelt Rick Benjamins dat de kerk op dit moment zoekt naar '*nieuwe vormen en figuraties*' en dat een herformulering van een vrijzinnige theologie daarvoor nut zal hebben.⁷ Op 1 september 2011 begon Joep de Hart zijn werkzaamheden als bijzonder hoogleraar aan de PThU met als leeropdracht '*nieuwe en vernieuwende vormen van christelijke gemeenschap in hun betekenis voor de samenleving*.' Recent hebben collega de Hart en ik een voorstel geschreven voor

⁶ G. G. de Kruijf, 'Sociologie en theologie', in: *In de Waagschaal* 20/14, 11-15, m.n. 14.

⁷ Rick Benjamins, *Innig godsdienstig en wetenschappelijk. Vroomheid en rationaliteit in de vrijzinnige theologie*. Oratie Rijksuniversiteit Groningen, 10 september 2013, 24.

een promotieonderzoek van twee jonge promovendi bij de PThU naar de vorming van honderd PKN-pioniersplekken, welke te realiseren zijn in de periode 2014-2017. Het gaat in het voorgestelde onderzoek om de impact, de betekenis en het effect van de pioniersplekken. Ik constateer ook dat woorden als 'pionieren' en 'missionair' steeds minder negatief bezet lijkt te zijn, ook in meer *polydoxe* of *mainstream* kerken en zelfs in de vrijzinnigheid. Vooral wanneer rekening wordt gehouden met bestaande gemeenten en er geen initiatieven voor nieuwe kerkvormen of kerkplekken worden genomen zonder samenwerking met en ondersteuning door al aanwezige kerken en tevens, wanneer het woord missionair uit een evangelicale en orthodox-soteriologische bekeringssemantiek wordt losgemaakt, komt er ruimte om de dimensie van de *martyria*, het getuigen, opnieuw als wezenlijk voor een kerk te beschouwen en om plekken waar de Bijbelse ontmoetingen van God met mensen zeggingskracht krijgen, als nieuwe vormen van kerk-zijn te benoemen. Er komt bij dat ook de gevolgen van de ontkerkelijking steeds sterker voelbaar worden. Waar het woord krimp aanvankelijk alleen nog van toepassing leek op het landelijke niveau, is een afname van financiën, vrijwilligers, kerkleden, gebouwen, omvang in *fte* van de leiding en tijd, de *material* en *human resources* om een geloofsgemeenschap in stand te houden, in vele lokale geloofsgemeenschappen voelbaar geworden. Als jouw gemeente al niet haar kerkgebouw hoeft te sluiten dan is het wel een gemeente in de naaste omgeving, waardoor de zorg om de toekomst van de eigen gemeente alleen maar wordt versterkt. In zijn boek *God van de gewone mensen* schrijft Emiel Hakkenes over de gereformeerde kerk van Gieten: "Het wordt allemaal wel een stuk minder met de kerk", merkt mijn moeder op. Mijn vader is stellig. "Het is een aflopende zaak. Er komt zowat niemand meer".⁸

David Roozen geeft aan hoe in de Verenigde Staten juist vanwege veertig jaar ledenverlies nog maar weinig *mainliners* tegen werving van nieuwe leden zijn. Mensen in aanraking willen brengen met de christelijke traditie, de Bijbel, het evangelie, Jezus, het is niet langer 'not done'.⁹ Hetzelfde geldt voor Groot-Brittannië. Recente Duitse *Kirchentheorien* van Hauschildt & Pohl-Patalong en van Hermelink onderstrepen dat de crisisdiagnose in eerste instantie in Oost Duitsland en later ook in West Duitsland heeft geleid tot een 'Wiederentdeckung der Missionsthematik'.¹⁰ In de praktische theologie krijgt het thema in Duitsland langzaam meer aandacht, terwijl de Duitse kerken zich al langer bewust zijn van een missionaire opdracht. Er is sprake van een controversie ten aanzien van de vraag of er sprake is van een vaststaande christelijke boodschap die overgebracht moet worden aan een seculiere samenleving of dat het moet gaan om wederkerigheid, maar er is een toenemend besef dat de betekenis van geloofsgemeenschappen en kerkplekken voor het bewaren en bemiddelen van het christelijk geloof, in vergelijking met gezin of school, toeneemt. De kerk is missionair omdat zij bezorgd is over haar voorbestaan, aldus Bert Hoedemaker, en hij acht een zeker ecclesiocentrisme daarom begrijpelijk.¹¹ Ontkerkelijking en relevantieverlies stimuleren daarbij naar mijn waarneming het gesprek over de vraag wat de relevantie is van het christelijk geloof en wat de rol van een kerk is, wat haar *raison d'être* is.¹² Wat is kenmerkend voor een geloofsgemeenschap? Hoe ziet zij de relatie tot haar omgeving? Welke prioriteiten moeten worden gesteld? Moet een geloofsgemeenschap zich

⁸ Emiel Hakkenes, *God van de gewone mensen*. Een familiegeschiedenis. Amsterdam: Thomas Rap 2013.

⁹ David A. Roozen, *Oldline Protestantism: Pockets of Vitality Within a Continuing Stream of Decline*. Hartford Institute for Religion Research Working Paper, Hartford Seminary, 2004.

¹⁰ Eberhard Hauschildt & Uta Pohl-Patalong, *Kirche*. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus 2013, 107f.

¹¹ Bert Hoedemaker, 'De seculariteit van de Missio Dei', in: *Kerk en Theologie* 64/2, 2013, 134-149, m.n. 144.

¹² Niet voor niets zien we in Nederland, daartoe krachtig uitgenodigd door de leiding van de kerk, de gemeenteadviseurs en geheel passend in de zg. *managerial turn*, vanaf 2004 overall *mission statements* ontstaan. Zie: Henk de Roest, *Een huis voor de ziel. Gedachten over de kerk voor binnen en buiten*. Zoetermeer 2011, 2^e druk. Overigens kennen deze slechts zelden expliciet geformuleerde verwachtingen aangaande het lidmaatschap, zoals Sake Stoppels recent ontdekte. Zie Sake Stoppels, *Oefenruimte*. Zoetermeer: Boekencentrum 2013.

instellen op een leven in de marge van de samenleving of kan zij toch nog voorzichtig nadenken over groei? Of is kleinschaligheid en bijvoorbeeld het niet langer bezitten van een eigen gebouw juist heilzaam? En hoe moet de taal in de liturgie zijn richting de jongere generaties of mensen die niet zo zijn opgegroeid met de kerk, haar verhalen en gewoontes? Hoe kun je het beste kerk zijn in deze tijd? Er lijkt, in de woorden van ex-aartsbisschop Rowan Williams, een periode van *creative ecclesial reflection* te zijn aangebroken, waarin naar mijn waarneming ook de missiologische vraag opnieuw aan de orde komt waar God heilzaam in de wereld aanwezig is en er ruimte komt om na te denken over nieuwe kerkplekken en fluïde vormen. Vanaf 2004 lijkt de blik in Nederland hierbij vooral op de Angelsaksische wereld gericht te zijn geraakt. Er ontstaat vooral onder jonge predikanten een fascinatie voor het werk van Tim Keller en de *Redeemer Church*, voor *Willow Creek* en de *Megachurch*-modellen van Rick Warren, het *Healthy Churches Handbook* van Robert Warren, maar ook voor het rapport *Mission Shaped Church*, de *Five Marks of Mission*, de inzichten van Stuart Murray, de theologieën van N.T. Wright, Alister McGrath, Rob Bell, Dallas Willard en voor *fluid church*, *emerging church* en *fresh expressions of church*. *Mixed economy* zoemt rond en dat niet alleen door het boek 'Anders verder' van René de Reuver. Recent promoveerde Robert Doornenbal op inzichten uit de *missional church* aangaande missionair leiderschap. *Missionair, missional, emerging, netunity* (combinatie van netwerk en community), *discipleship, messy of simple church* en, opnieuw, bezinning op de *Missio Dei*, het discours is in tien jaar tijd omgeven geraakt met gespannen, wellicht overspannen, verwachtingen en het gaat gepaard met een druk tot vernieuwing. Ik kom daar op terug.

Veranderingen in ecclesiale praktijken

Het bleef de voorbije tien jaar niet bij het formuleren van nieuwe verwachtingen, reflecties, aspiraties, kortom veranderingen in het discours. Er hebben ook veranderingen plaatsgevonden in de ecclesiale praktijken. Er ontstonden vanuit bestaande gemeenten nieuwe missionaire activiteiten, nieuwe vormen van kerk zijn. Nieuwe missionair-liturgische voorbeelden zijn Stadsretraites, Allerzielenvespers, Bijbelkunstdiensten, Opendiensten, Contactdiensten, Cantatevespers; Kerkdiensten op andere tijdstippen dan de zondagmorgen, Openluchtdiensten, Gaandewegdiensten, *Evensongs* naar anglicaans voorbeeld, Meditatiegroepen en meditatievespers.. Een nieuwe missionair-homiletische activiteit, gepaard met liturgische vernieuwing, wordt gevormd door de Preek van de Leek. Een voorbeeld van een missionair-catechetische activiteit is de Alphacursus. Opvallend is dat ook bezoekwerk soms gerekend wordt tot een nieuwe missionaire activiteit. Van voorjaar 2009 tot voorjaar 2013 deden in totaal 61 studenten in de verdiepingscursus *Dynamiek van de missionaire gemeente* en in de Groningse eerstejaarscursus *Praktische Theologie 1* onderzoek naar 251 missionaire activiteiten, georganiseerd voor mensen die Jongeneel aanduidde als 'de buitenwacht'. In alle PKN-wijkgemeenten in Utrecht, Amsterdam, Den Haag, Rotterdam-Centrum, Zwolle, Groningen interviewden de studenten contactpersonen van missionaire activiteiten volgens dezelfde gestructureerde vragenlijst en werden activiteiten bezocht. In Haarlem was de focus gericht op vier kerkplekken, de Doopsgezinde gemeente, een nieuw gestichte Christelijk-gereformeerde gemeente Open Huis, de gemeenschapsvorming rond Radio Bloemendaal en Stem in de Stad.¹³

Een analyse van het gebruikte discours

In de onderzochte praktijken werd eerst aan predikanten gevraagd welke activiteiten zij in hun spreken en denken kwalificeren als 'missionair', terwijl aan contactpersonen o.a. naar doelstellingen

---

¹³ Het betrof de volgende aantallen activiteiten: Amsterdam 107, Utrecht 46, Den Haag 26, Rotterdam 15, Zwolle 26, Haarlem 17, Groningen 14.

van de aangemerkte activiteiten werd gevraagd. Ten behoeve van deze rede heb ik de antwoorden opnieuw onderzocht.

1. Sommige predikanten en contactpersonen hebben grote moeite met het gebruik van de term missionair. De term blijkt bij hen negatieve associaties op te roepen met zeltjes winnen. “Het delen van het geloof en anderen daar enthousiast voor maken is niet de eerste doelstelling” aldus een respondent. In het woord missionair ligt “opdringerigheid besloten”. Het negatieve en dwingende imago van evangelisatie speelt een grote rol in hoe zij *niet* willen communiceren met mensen buiten de kerk. Wij moeten mensen niet lastig vallen met onze levensovertuiging, onze waarheid. We moeten openstaan om van de ander te leren en ons iets laten gezeggen.

2. De term ‘missionair’ wordt tegenwoordig in veel gemeenten onbekommerd gebruikt om er diaconale activiteiten, zoals het bieden van een inloopspreekuur, schuldhulpverlening, voedselbanken, maaltijdprojecten, open tafels, eetgroepen, vrijwilligerswerk voor de Stichting Present, buurtkoffie en verjaardagsmiddagen, mee aan te duiden; er blijkt in *mainstream* wijkgemeenten openheid voor het woord missionair mits het door een koppelteken wordt verbonden met ‘diaconaal’. In het onderzoek in Den Haag spreken de studenten over ‘diaconaal met een missionair staartje’. Diaconale activiteiten kunnen tot een vraag naar de achterliggende inspiratie, i.c. het geloof, leiden, sterker nog, dat maakt dat men deze activiteiten óók als missionair betitelt. Veelvuldig klinkt als doelstelling om de kerk deel uit te laten maken van een soort netwerk in de buurt, present te zijn, waarbij kerkmensen in dit netwerk aangesproken kunnen worden op hun identiteit: *“Er wordt niet geëvangéliseerd, maar er kan een gesprek over het evangelie in de contacten ontstaan.” “Delen van geloof is niet de doelstelling, maar soms worden anderen er wel enthousiast van en dat is dan een cadeautje.” “Er kunnen in gesprekken zomaar ogenblikken van heilheid en ultieme geborgenheid ontstaan. Kerkelijk georiënteerde mensen zullen dat trachten te expliciteren met hun geloofsbronnen, hun geloof, maar dit mag nooit de open ontmoeting met de buurman of buurvrouw frustreren die zijn of haar eigen levensbeschouwelijke basis heeft.”*

3. Een gemeente moet, volgens verschillende contactpersonen, missionaire activiteiten opzetten ‘om nieuwe leden te werven’, want anders kan de wijkgemeente niet blijven bestaan. Men voelt een noodzaak om te vernieuwen en te verjongen, opdat nieuwe mensen taken kunnen overnemen in de gemeente. Gemeenten vragen zich daarbij lang niet altijd af *waarom* ze willen dat de kerk blijft bestaan. De kerken die te maken hebben met een teruglopend ledental en een sterke vergrijzing voelen de noodzaak om missionair te zijn, maar het komt niet terug in hun visie. Een veel gehoorde visie is: “Wij willen kerk zijn voor de buurt” of “Wij zijn kerk voor iedereen.” Wat het unieke van de kerk voor de mensen in de wijk is wordt niet duidelijk.

4. Gemeenten waar duidelijkheid is over de vraag wat het unieke van een geloofsgemeenschap is en wat *heil* of *heilzaam* is, lijken beter in staat om verschillende missionaire activiteiten met elkaar te verbinden en op elkaar af te stemmen. Er is ook een grotere bereidheid om van anderen te leren. In andere gemeenten zien we weinig bezinning op een vervolg op activiteiten of een verband met andere activiteiten.

5. Het veronderstelde zoeken naar *zingeving* en het ‘knisperen van religiositeit’, zoals dat in de cultuur worden waargenomen, is slechts in enkele gemeenten aanleiding voor het opzetten van nieuwe activiteiten. De doelstelling van een dergelijke activiteit met stilte, inkeer, meditatie wordt stevast aangeduid met het woord *bezinning*.

6. Gesprekskringen, ontmoetingskringen, maar ook lezingen en debatten, worden tegenwoordig aangeduid als ‘missionair’. Predikanten stempelen bestaande en nieuwe educatieve, liturgische,

homiletische en meditatieve praktijken als missionair vooral wanneer er andere dan binnenkerkelijke publiciteit aan wordt gegeven. Het missionaire karakter van voornoemde activiteiten wordt telkens ook verbonden met een verhoopt *performatief effect* dat participatie teweeg kan brengen. Zo zijn bijvoorbeeld de diensten die door de Protestantse Gemeente Zwolle georganiseerd worden er niet op gericht mensen zo snel mogelijk tot geloof te brengen, maar 'hen mogelijkwijs de ruimte te bieden zichzelf en God te vinden'.

7. *Alle* kinder- en jongerenactiviteiten die de studenten tegenkwamen, zoals kinderkerk, kinderkwintet, kinderkerstnachtsdienst, kinderpalmvieren, Sint Maartendiensten, vakantiebijbelkampen, Rock Solid, Solid Friends, Solid Kidz of Simple Church worden aangemerkt als missionaire activiteit.

8. In veel PKN-wijkgemeenten worden *introductiecurssussen* christelijk geloof aangeboden, zoals een Alphacursus of een ABC-cursus. Regelmatig worden introductiecurssussen aangeboden in combinatie met een maaltijd. Geloofscursussen, waarin een eerste of verdiepende kennismaking met het christendom plaatsvindt of Bijbelklassen waarin de Bijbel open gaat maken het mogelijk om basale kennis te delen.

9. De aanduiding *cursus*, met haar positieve culturele connotaties, als in 'Bijbelcursus voor niet-gelovigen', geldt als ingang om mensen van buiten de gemeente in aanraking te laten komen met inhouden van christelijk geloof; hetzelfde kan gezegd worden van de *musical*.

10. Missionaire activiteiten worden regelmatig aangeduid met Engelse metaforen.

11. Kerst en alles daaromheen (kerstzangdiensten, kerstins, kerstnachtsdiensten) wordt in veel gemeenten aangeduid als missionaire activiteit bij uitstek, met bijbehorende kerstmagazines of kerstkranten die in grote oplagen worden verspreid.

12. In het gebruik van internet en *social media* valt een instrumentele visie te herkennen. De meeste wijkgemeenten (maar niet alle!) hebben een website. Deze wordt voornamelijk gebruikt als middel om informatie te verstrekken aan bezoekers van de site. Ook *social media* worden veelal alleen gezien als kanalen om informatie te verstrekken. Bekendmaking van activiteiten gebeurt via de *website*, *flyers*, uitnodigingen in de plaatselijke weekkrant, een brief aan bijvoorbeeld 'leden van de kerk die er niet meer aan doen' of 'mond-tot-mond'-reclame. De laatste blijkt het beste te werken.

13. *Contextualisering* in de zin van onderzoek onder doelgroepen en het op basis daarvan vormgeven van activiteiten vindt nauwelijks plaats. Missionaire activiteiten zijn in de meeste gemeenten strooigoed. Toch is er in de steden een klein aantal wijkgemeenten dat een doelgroepenonderzoek doet, bijvoorbeeld onder jonge professionals, onder 20-40 jarigen of onder gemeenteleden die hun kind hebben laten dopen. *Contextualisering* vindt wel plaats in activiteiten voor jongeren en kinderen. Sport, spel en sketches zijn daarin belangrijke ingrediënten. Een voorbeeld is de *Pannakooi*. "Het doel is om het hele jaar door relatie te onderhouden met jongeren uit de wijk. Hun levensterrein wordt opgezocht. Dat is nodig want naar jou komen ze vanuit zichzelf niet toe. Aansluiten bij hun interesse voor sport is een tweede verbindingsmiddel. Waardering blijkt niet uit woorden, maar wel uit het feit dat ze er zijn, uit een grappige rap van een van de jongeren waarin die positief spreekt over de Pannakooi. Er is nadrukkelijk persoonlijke aandacht voor de jongeren. De metafoor die mij met deze activiteit te binnen schiet is 'incarnatie': het team gaat vrijwillig de kou in en zoekt de jongeren op in de eigen omgeving om hen daar betrokken aandacht gegeven. De vrijwilligers zijn er ook nu het erg koud is. Dat communiceert volgens mij iets van Gods trouw aan ons."

15. Samenwerking tussen PKN-gemeenten en niet-PKN gemeenten komt nauwelijks voor. Vooral bij bij missionair-diaconale en in mindere mate bij kunstzinnige of meditatieve activiteiten komt samenwerking tussen PKN-gemeenten en niet-kerkelijke instellingen voor.

16. De activiteiten zijn, hoe creatief ook en hoezeer ook opgezet met de intentie om een respons te zijn op veronderstelde behoeften – op een enkele uitzondering na – bijna allemaal te karakteriseren door een ‘kom-naar-ons’-structuur. Er wordt iets bedacht, het wordt vormgegeven, er wordt informatie op een website geplaatst, er wordt uitgenodigd, gehoopt op een goede opkomst. Er wil interesse worden gewekt voor het ‘eigen verhaal’. De relatie met de omgeving wordt gedacht vanuit het vaste gegeven ‘kerk’.¹⁴

Preek van de leek

Bij de al genoemde ‘Preek van de leek’ sta ik wat langer stil. Interessant is dat de doelstellingen daarvan bij de oorspronkelijk, Amsterdamse opzet, glashelder geformuleerd zijn, zodat we kunnen onderzoeken of deze zijn bereikt. Daarnaast kijken we naar de betekenis ervan voor de deelnemers. Er zijn zes doelstellingen, waaronder ‘het engageren van vijf bekende bevroegen mensen om hen in begeleiding en uitvoering te laten kennismaken met de Bijbel en met het erfgoed van de protestantse traditie en hen zo een positieve ervaring met de kerk te bieden en ‘met het project 2.500 belangstellenden – ongeveer 500 per dienst – te trekken, waaronder ook een substantieel aantal mensen uit de volgende bijzondere doelgroepen: buitenkerkelijken, achttien- tot dertigjarigen en dertigers & veertigers.’

Met collega De Hart en met behulp van het organiserende team deden wij in 2012 een kwantitatief onderzoek naar de Preek van de Leek, dat zich goed laat vergelijken met eerder onderzoek naar de Kerkennacht 2011 (N=1360). Ik geef enkele resultaten. In 2012 waren er 1225 bezoekers, waarbij de cijfers worden sterk worden beïnvloed door wie voorgaat (Lodewijk Asscher: 475, Bright Richards: 125, Tinkebell: 275). De cijfers laten zien dat tussen de 44% en 60% van de respondenten 'De Preek van de Leek' voor het eerst bezoekt. Bijgevolg vormen ‘terugkeerders’ 40% tot 56% van de respondenten. De gemiddelde leeftijd is bij de Preek van de Leek *lager* dan bij de KN2011 (PvdL gem. 46,83 vs. KN 2011 gem. 55,1. Op het punt van de verdeling tussen de geslachten zijn de percentages *gelijk* (manl. 40%, vrl. 60%). Het aantal regelmatige kerkgangers is bij de Preek van de Leek *lager* dan bij de KN2011 (PvdL regelmatig 38,1%, soms 18,3%, totaal: 56,4% vs. KN2011: ‘ik beschouw mijzelf als kerkganger’: Ja 76%). Het aantal ‘buitenkerkelijken’ is met 43,6% bij de Preek van de Leek *hoger* dan bij de KN2011 (24%). Voor 84,6% van de deelnemers heeft de bijeenkomst van de Preek van de Leek een speciale betekenis (KN 2011 98%). Het sterkst was dat het geval bij Brent Richards (94,6%), het minst bij Siewert van Lynden (65,1%). Om een vergelijking te kunnen maken met de Kerkennacht hebben we deels dezelfde categorieën gebruikt, waarbij we deze ook onderling tussen de verschillende voorgangers kunnen vergelijken.

N=566

deze kerkruimte	O 255 (45,1%)	KN 2011: 34,7%
een bijzondere sfeer	O 253 (44,7%)	KN 2011: 45,6%
ik haal er inspiratie uit	O 257 (45,4%)	KN 2011: 49,4%
een moment van bezinning	O 284 (50,2%)	KN 2011: 39,0%

Uit de regressieanalyse blijkt dat leeftijd een belangrijke factor is in hoe de Preek van de Leek wordt ervaren. Het geldt voor of de preek aan het denken heeft gezet, emotioneel raakt of inspirerend

¹⁴ Vgl. Bert Hoedemaker, ‘De seculariteit van de Missio Dei’, in: *Kerk en Theologie* 64/2, 2013, 134-149, m.n. 138.

wordt gevonden, maar ook bij de vraag of aan de bijeenkomst als geheel een speciale betekenis wordt toegekend. Op respondenten van 45 jaar en ouder heeft de Preek van de Leek in al deze opzichten beduidend meer indruk gemaakt dan bij de jongere leeftijdsgroepen. Waar het gaat om de emotionele lading van de preek of de mate waarin die als inspirerend wordt ervaren, speelt daarnaast ook het geslacht een duidelijke, eigen rol: vrouwen geven daar meer blijk van dan mannen. Het effect van leeftijd en geslacht is dominant en direct.

Ik concludeer in alle voorlopigheid, dat de Preek van de Leek goed past in een evenementencultuur en dat de aantrekkingskracht is gelegen in het tijdstip, de locatie, de bekende Nederlander die een preek houdt wat de nieuwsgierigheid prikkelt, het vrijblijvende karakter, de mogelijkheid voor bezinning en inspiratie, voor invulling van de vrije tijd. Evenals de *musical* of het *festival* is het een gebeurtenis waarvan de aantrekkingskracht ligt in verrassingsmomenten. Het beleveniskarakter en de eenmaligheid maken het mogelijk om een tijdelijke, momentane binding te creëren. De Preek van de Leek heeft een rituele dimensie, waarin de ritualiteit niet betrekking heeft op een crisis of transitie, maar op de intensivering van de ervaring. De positieve ervaringen in Amsterdam hebben intussen geleid tot Preken van de Leek in diverse steden, tot lunchpreken op de Zuidas (in de Nieuwe Poort) en ook op het platteland.

Pionieren

Tien jaar geleden waren ze er nog niet, prille geloofsgemeenschappen als *Geloven in Spangen*, *Nijkleaster in Jorwert*, *Hoop voor Noord*, *Crosspoint*, *Thuiskomen*, *Leven in Overvecht*, *De Binnenwaai*, *Church4All*, *Het Pand* of *Heilig Vuur*. Soms gefinancierd door de IZB, soms door de PKA of door de PKN. Toen Rob Visser op IJburg begon zei hij: 'We beginnen maar gewoon met twee gemeenteleden. Mijn vrouw en ik.' Vooral door maar gewoon aan te bellen, op bezoek te gaan, zich als pionier zoveel mogelijk bekend en aanklampbaar te maken en mensen uit te nodigen is langzaam een geloofsgemeenschap ontstaan. Dat mensen opnieuw in aanraking met kerk en christelijk geloof komen is nadrukkelijk een doelstelling van nieuwe pioniersplekken in de kerken, ook in de PKN.¹⁵ De PKN leert echter van de eerste pioniersplekken dat mensen uit zichzelf niet naar de kerk komen, maar dat een zoekende beweging naar mensen moet uitgaan. Anders dan bij de meeste missionaire activiteiten is er een 'ga'-structuur.

'Ergens onderweg moet Jezus bij mij achter op de fiets gesprongen zijn. Hij is met mij in gesprek geraakt. Langzaam verlegde ik mijn denkrichting van de kerk naar de mensen. Van de liturgie naar de straat', vertelt Margrietha Reinders, pionier in Oud West in een lang radiointerview. Het verdwijnen van de kerkgebouwen in de wijk maakte het noodzakelijk om na te denken over nieuwe vormen. Het was een leeg gebied, een witte vlek. Ze had geen idee hoe het moest. Ze begon in haar eentje. Negen maanden lang fietste zij rond, ging buurthuizen, cafés en winkels in om op mensen af te stappen en met mensen in gesprek te gaan. Heel eenvoudig. Niet met het idee dat mensen weer in de kerk

---

¹⁵ Uit onderzoek van Alrik Vos in de kleine orthodoxe kerken blijkt dat een nieuwe geloofsgemeenschap relatief vaker in aanraking komt met niet-kerkelijken dan bestaande gemeenten. Zij treden ook vaker tot een nieuwe gemeenschap toe dan in bestaande gemeenten: 'De 57.842 betrokkenen van de oudere kerken zien gemiddeld per jaar 1 nieuwe intreder per 964 betrokkenen. De 1.378 betrokkenen bij de kerkplantingen zien per jaar 1 nieuwe intreder per 31 betrokkenen. Ook wanneer we de uitschieters binnen de kerkplantingen weghalen blijkt het verschil groot. Kerkplantingen hebben meer structurele contacten met niet-kerkelijken dan oudere kerken.' Vos laat zien dat jongere kerken veel meer tijd, geld en energie besteden aan het bereiken van niet-kerkelijken, dat vaker niet-kerkelijken worden uitgenodigd voor kerkelijke activiteiten of samenkomsten en dat kerkplanters meer uren per week besteden aan het coachen van gemeenteleden om de niet-kerkelijken in hun omgeving te bereiken. De betrokkenen bij hun gemeenschap trekken er ook meer op uit om niet-kerkelijken te bereiken.

moeten komen, maar vanuit de opvatting dat de kerk naar hen toe moet gaan. Ze dacht vaak, wat heb ik hier te zoeken? De kerk sluit niet aan en kan wel opdoeken. Er is een enorme kloof. De taal van de kerk is alleen bij kerkmensen bekend en niet bij mensen van de straat. Het staat allemaal ver af van de man die bij mij thuis de wasmachine komt aanleggen. Ze werd echter getroffen door grote eenzaamheid en psychische pijn. Dat kon ze goed verbinden met een kernkwaliteit van de kerk om in bescheidenheid naar mensen te kunnen luisteren. Ze merkte dat haar agenda niet moest zijn om mensen naar de kerk te halen, maar dat zij zich in levens van mensen moest verdiepen. Ze zegt: 'Er zijn veel mensen die de band met een kerk verloren hebben en veel mensen die vinden dat de kerk achterhaald is. Maar veel mensen zoeken naar God, naar zin, samenhang, liefde. Ik zoek hen op en verzamel die mensen.' De eerste activiteit werd een spreekuur. Na het spreekuur startte een spiritueel café *De Zoekende Ziel*, waarin Bijbeltekst en dagelijks leven centraal staan, met de hoop dat mensen via deze ingang ook naar *Heilig Vuur-vieringen* met bijbehorende maaltijd zullen komen. Er is geen gebouw, er hoeft geen huur te worden betaald, het café biedt ruimte. 'Je kunt er lekker lang blijven. In een natuurlijke verbinding met wie daar ook zijn.' Elke keer komen er meer mensen. Over doelgroepen, een populaire term in de wereld van het pionieren, horen we niets. Margrietha weet niet hoe lang het zal blijven, maar de ontmoetingen zijn in elk geval elke keer betekenisvol. Het is een kleinschalig gebeuren van waarin 'een boekje wordt opengedaan' over de ontmoetingen van Jezus met mensen, waar mensen gemeenschap ervaren en onderlinge *support*.

Een verhoopt effect van pioniersplekken is dat ze in bestaande gemeenten tot innovatie, tot leerervaringen zullen leiden. Welnu, het lijkt gerechtvaardigd om te stellen, dat pioniersplekken bij uitstek plekken kunnen zijn waar wordt geluisterd naar mensen, waar het christendom zichzelf opnieuw uitvindt in een niet-kerkse omgeving, waar gezocht wordt naar een eigen identiteit, naar een nieuwe kristallisatie in de samenleving en waar blijkt dat vooral een 'ga'-structuur het mogelijk maakt dat uiterst experimentele nieuwe 'kerkvormen' ontstaan. Inkadering in relatie tot of inlijving bij bestaande kerkvormen lijkt daarvoor fnuikend te zijn. Er dient ruimte te zijn voor een principiële pluriformiteit aan kerkplekken, waarin ook 'de boodschap van het evangelie' geen definitieve formulering kent. Het begint met luisteren, met ontferming bewogen zijn, het met mensen uithouden in hun pijn, en aanklampbaar zijn. Alleen zo ontstaat een *mission shaped church* in plaats van een *church-shaped mission*, zoals John Hull terecht opmerkte. Tegelijk kunnen pioniersplekken leren van bestaande gemeenten, de *given church*, waar het gaat om de noodzaak van enkele regels en afspraken,¹⁶ om middeleninzameling en goede gewoonten, maar ook als het gaat om de betekenis van roeping, katholiciteit en intergeneratieve verbondenheid.¹⁷

Bezwaren tegen de nieuwe missionaire communicatie

In het *eerste* bezwaar worden de aspiraties van een kwijnende kerk op de korrel genomen. Krimp moet je niet willen beantwoorden door om groei te roepen. De crisis van het instituut kerk kan niet worden bezworen door positief denken. Het resultaat is immers marginaal, de krimp zet hevig door, aan de secularisatie is nog lang geen einde gekomen, tien jaar missionaire communicatie en de Protestantse Kerk in Nederland heeft 600.000 minder leden. We moeten buigen onder dit Godsoordeel dat over de kerk komt of, wat ook kan, schuilen bij de God die werkt in het verborgene. We hebben nu coaches, mentoraat, permanente educatie, aandacht voor missionair leiderschap in de opleiding, predikanten volgen cursussen geestelijke begeleiding, we zien de kerk als oefenruimte voor de navolging van Jezus of als huis voor de ziel en... nog gaat de krimp door. We moeten dat tij niet willen keren door om groei te roepen.

¹⁶ Nynke Dijkstra-Algra, 'Wat gaan we nu doen dan? Een reactie op Bert Hoedemaker', in: *Kerk en Theologie* 2013/3, 270-273, m.n. 271.

¹⁷ Zie ook: Jan Hoek, 'Over de rijkdom van Gods verbond met mensen', in: *Soteria*2010/3, 53-58, m.n. 55v.

Het *tweede* bezwaar luidt, dat het pandoeren op missionair zijn tot frustraties leidt, juist omdat er een *link* wordt gelegd met de kerk. De kerk is voor velen achterhaald, ze is onzichtbaar en komt in het leven van velen niet voor, haar taal is voor velen exotisch geworden, ze geldt als moraliserend, ouderwets, saai en nietszeggend. In een groot onderzoek onder HAVO- en VWO-leerlingen op katholieke scholen scoort het levensdoel 'vrij en onafhankelijk zijn' het hoogst. Jongeren willen geen geloof, geen religieuze waarden en normen opgelegd krijgen of erdoor begrensd worden.¹⁸ Britse onderzoekers nemen bij jongeren wel 'oerreligieuze' behoeften waar, dat wil zeggen jongeren zoeken op allerlei manieren een remedie tegen ongeluk, pech, falen, ziekte en dood: ze roepen geesten aan en onzichtbare machten, maken gebruik van talismans en mascottes, ze bidden massaal en er is een sterk ontwikkeld 'bijgeloof'.¹⁹ Ze spreken innerlijk ook regelmatig met hun overleden dierbaren die meekijken met examens of optredens. Als ze al geloven, geloven ze op hun eigen manier. Met de kerk in haar traditionele vormen willen ze echter niet veel te maken hebben. Voor talloze jongeren heeft 'de kerk', haar taal en gewoontes, haar plausibiliteit verloren. Roepen om missionaire communicatie is frustrerend.

Het *derde* bezwaar luidt dat hoop op een groeiende kerk of op tegengaan van de krimp, voor predikanten en gemeenten een grote druk tot verandering, transformatie, vernieuwing met zich meebrengt. Het brengt een gemeente, maar ook een predikant of kerkelijk werker, in een permanente staat van deficiëntie. Dit wordt versterkt door een vrijwel permanente druk tot verantwoording ten aanzien van de hoeveelheid mensen die worden 'bereikt'.

Het *vierde* bezwaar luidt dat de oproep tot missionair zijn, gepaard is gegaan met wat in de organisatiekunde wel de *managerial turn* wordt genoemd. De geloofsgemeenschap wordt niet als organisch gezien, als beweeglijk en veranderlijk, maar als een aan te sturen systeem, dat helder gedefinieerde doelen dient te kennen, criteria voor succes, matrices, waarbij de verantwoordelijken steeds meer het gevoel krijgen hierop te worden afgerekend. De taal van de bedrijfskunde en de markt, met *mission statements*, doelgroepen, planning, beleid en professionals, heeft een dominante plek gekregen in het discours van de kerk. Wanneer een kerk in de crisis raakt en haar voortbestaan in gevaar komt zullen de adviezen van organisatiekundigen en managers, liggen in de sfeer van het leren kennen en inschatten van de behoeften van mensen, het leiding geven, de organisatie en de communicatie. Valt ontferming echter te meten? Of een ervaring van gemeenschap of *soul sister* zijn? Is succes hetzelfde als geloofwaardigheid? Martyn Percy schreef onlangs: '*The managerial shift will suck the spiritual guts out of the church.*' Hij betitelde de predikant als '*holy companion*' en sprak over diens '*occupation*' als '*occupied with and preoccupied with the things God is occupied with.*' De zorg, het onderwijs en de kerk zijn instituties die beroepen kennen waartoe mensen zich geroepen weten. Jij kiest niet voor dit beroep, maar achteraf zeg je dat het beroep jou heeft gekozen. Wanneer missionair zijn wordt ontkoppeld van de semantiek van de *managerial turn* zal het nadenken hierover gemakkelijker ingang vinden.

Het *vijfde* bezwaar ten slotte gaat in op de taakbeleving van predikanten. Uit onderzoek van Johan van Holten bleek dat predikanten binnenkerkelijk gericht zijn, vanwege de omvang van de gemeente en vooral de werkdruk en het gebrek aan tijd. We moeten hen niet opzadelen met de last om ook nog creatief missionair te zijn. Het brengt voorgangers in een spagaat. Waar moeten ze het vandaan halen?

---

¹⁸ Zie Monique van Dijk-Groeneboer, 'Godsdienst? Lekker belangrijk!', in: *Religie & Samenleving* 3/2, (2008), 89-105, m.n. 101.

¹⁹ John Hall, *The Rise of the Youth Congregation and its Missiological Significance*. Birmingham: Ph. D. Thesis 2003.

Ten slotte is er nog een *zesde* bezwaar, het bezwaar dat uit de interviews naar voren kwam tegen opdringerigheid, zieltjes winnen, eenrichtingsverkeer en het opleggen van een eigen waarheid. We hebben echter gezien dat er in de diaconale activiteiten wel ruimte lijkt gekomen om desgevraagd over de eigen motivatie en inspiratie te vertellen.

Leerervaringen uit de missionaire dynamiek

Eberhard Jüngel, op wiens werk de afgelopen jaren zowel Willem-Maarten Dekker als Jilles de Klerk bij de PThU promoveerden, stelde in een toespraak op de synode van de EKD in 1999: 'Wie geïnteresseerd is in een gezonde kringloop van het kerkelijk leven, moet om die reden in missie en evangelisatie geïnteresseerd zijn (...) Het inademen en het uitademen zijn beide een genade, waardoor zij in leven blijft. In de liturgie, verzamelt rond de Bijbel, rond Brood en Wijn, wordt de kerk verzameld en is weet zij zich geconcentreerd. Maar als de daar verzamelden de Geest van God slechts voor zichzelf willen houden zouden ze verstikken. De kerk moet ook kunnen uitademen, zichzelf overstijgen. Eigenlijk zou het zo moeten zijn dat waar twee of drie in de naam van Jezus Christus verzameld zijn, dat deze twee of drie er ook intensief en hartstochtelijk op uit zouden moeten zijn dat vier of vijf en nog meer mensen in zijn naam bij elkaar komen. Onze oorsprong ligt in een ongelooflijke gebeurtenis, die de wereldgeschiedenis fundamenteel veranderd heeft en die gehoord en gedeeld wil worden.' Daarbij spreekt Jüngel over een in de wereld doordringend licht, dat ook de niet 'geëvangeliëerde mens' reeds verlicht. In Jezus zegt God tot alle mensen, ook tot de 'kinderen van de duisternis': "Ik ben er voor jou." De kerk is in de wereld slechts een gezantschap, dat weet dat de nacht bezig is te verdwijnen. Evangeliseren is de niet-ziende ziende maken. "Ziet, wat gij hoort." Mensen werken daarin samen met God en waar God bij mensen woont, met hen samen is, daar *ontstaat* kerk. Jüngel wijst op de talrijke ontmoetingen waarin Jezus mensen aanraakte om ze te genezen, te bevrijden en te vertellen dat daarin Gods Rijk nabij was gekomen en Jüngel benadrukt dat Hij Gods wil om met de mensen samen te zijn vooral elementair belichaamde in het gemeenschappelijke eten en drinken. Hij begrijpt de reserves van de kerk ten opzichte van zending en evangelisatie, gelet op haar geschiedenis en praktijken, maar hij vindt de kerk te bescheiden.

Wanneer ik deze *theologische* reflectie toepas op de ontwikkelingen van de afgelopen tien jaar, dan zie ik hoe in sommige nieuwe kerkvormen de kerk juist in een 'ga-structuur' terugkeert tot haar oorsprong en, door te luisteren naar en trouw te zijn aan kwetsbare en beschadigde mensen, terugkeert tot haar kern, om lichtbrenger en verlichter van lasten te zijn. Juist de ontdekking *dát* een kerkplek überhaupt opnieuw of helemaal nieuw *kán* beginnen, zonder al te veel middelen, wekt al verwondering en is een verademing. Met de sluiting van een gebouw en zonder een kerkenraad hoeft aan een geloofsgemeenschap geen einde te komen en zonder een gebouw of zelfs een kerkenraad kan een nieuwe geloofsgemeenschap ontstaan. Een *living* met twaalf mensen, schrijft Katelijne Depoortere, predikante uit Ronse, kan soms meer kerk zijn dan een kerk, waarin er dertien verzuchten dat ze 't werk niet aankunnen. De ontkerkelijking heeft daarbij onder predikanten, kerkenraden en studenten een *creative ecclesiological reflection* op gang gebracht, waarin soteriologische zwart-wit schema's worden doorgestreept en er ruimte komt voor het ontwikkelen van een inspirerende visie op kerk-zijn als een 'meervoud van *plekken* waaraan de presentie van Jezus is toegezegd'. De tijd van het onderstrepen van laagdrempeligheid en vrijblijvendheid lijkt daarmee *passé*. De *verhoopte* *performatieve* werking, zoals we die tegenwoordig ontwaren in het steeds vaker labelen van bestaande en nieuwe liturgische, educatieve, homiletische, gemeenschapsvormende, diaconale en pastorale praktijken, als zijnde *allemaal* missionaire activiteiten waarin het Heilige kan gebeuren, krijgt immers uit onderzoek naar toetreders én blijvers ondersteuning. Het is uiteindelijk niet anders dan bij het '*tolle, lege*' van Augustinus. In de woorden

van John Wesley: *'He felt his heart strangely warmed'*. Dat lijkt ook bij een Preek van de Leek te kunnen gebeuren, hoewel 'bezinning' ook al heel wat is.

Opvallend is daarnaast dat de Bijbel in vele nieuwe kerkvormen op een verrassende manier als bron van bevrijdende ontmoetingen met God, met Jezus, opnieuw opengaat. Bijbelklassen, lekepreken, spirituele cafés met Bijbelteksten, Cantatediensten, Allerzielenvespers, Musicals en introductiecursussen brengen mensen voor het eerst of opnieuw in aanraking met de God die zich in de Bijbel laat kennen. Daarmee zien we gebeuren wat Gerrit de Kruijf al in 1994 aangaf: *"Het stelt in de ogen van de wereld nooit wat voor en het is per definitie kwetsbaar, maar het evangelie vind wel telkens weer een nieuwe ingang en dan 'ontspringt er een gemeente aan, hoe klein ook.'*²⁰ En: *"Waar het persoonlijk en echt toegaat, waar twee of drie mensen elkaar het evangelie durven verkondigen, daar gaat het evangelie werken, daar wordt iemand gevonden".*²¹

Tenslotte, wat Jan Jongeneel in 2003 nog niet kon vermoeden blijkt in 2013 zowel in het *discours*, de ecclesiologische reflectie als in een aantal praktijken zichtbaar te worden. Bij alle aarzelingen en bezwaren, er lijkt sprake te zijn van een missionaire dynamiek waarin de kerk op verschillende plekken bezig is zichzelf opnieuw uit te vinden. Als praktisch theologen blijven we de ontwikkelingen volgen, beschrijven en kritisch evalueren.

Ik heb gezegd

---

²⁰ G.G. de Kruijf, 'Danken voor de gemeente', in: *In de Waagschaal*, jaargang 23 (1994c), nr. 10, pag. 3-4, m.n. 3.

²¹ G.G. de Kruijf, 'De kleine getallen', in: *In de Waagschaal*, jaargang 23 (1994d), nr. 12, pag. 3-4, m.n. 3.